

УДК 391–053.2(477–25)"18/19"

Марина Олійник
(Київ)

ТРАДИЦІЙНИЙ ДИТЯЧИЙ ОДЯГ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (на прикладі Києва)

У статті розглянуто українське дитяче вбрання в урбаністичних реаліях. Досліджено, як у міському побуті змінилися функції, що їх виконує традиційний дитячий одяг.

Ключові слова: українське вбрання, дитячий одяг, міське повсякдення.

В статье рассматривается украинская детская одежда в урбанистических реалиях. Исследуется, как в городском быте изменились функции, которые выполняет традиционная детская одежда.

Ключевые слова: украинская одежда, детская одежда, городская повседневность.

The questions of Ukrainian children's clothes in urban realities are considered in the article. The changes of traditional children's clothing functions in urban life are investigated.

Keywords: Ukrainian clothing, children's clothes, urban life.

Традиційний дитячий одяг належить до особливих систем вбрання, вивчення яких потребує врахування як фе-

номенів народної культури, так і закономірностей розвитку дитини. На сьогодні існують окремі праці, у яких розглянуто,

яким чином у традиційній українській культурі через вбрання забезпечувалося комфортне існування дитини та відбувалася її соціалізація.

Проблематики дитячого народно-го вбрання торкалися у своїх працях П. Чубинський (1877), Хв. Вовк (1916), М. Грушевський (1906–1907), В. Білецька (1927), Ю. Павлович (1928), К. Червяк (1927), Н. Заглада (1930), О. Воропай (1966), Г. Щербій (1993), Н. Гурошева (1995), В. Тищенко (2008), М. Маєрчик (2011), В. Борисенко (2014) та ін. Міське побутування традиційного дитячого одягу належить до недостатньо висвітлених тем в українській етнології.

Вивчення дитячого одягу передбачає врахування особливостей психофізіологічного розвитку дитини, специфіки провідної для неї діяльності у кожному віковому періоді її зростання. Розробка дитячого вбрання на концептуальному рівні здійснювалась у двох етнокультурних системах: у світському міському соціумі та народному сільському. Отже, вивчення поширення українського традиційного дитячого вбрання в міському середовищі потребує врахування особливостей побутування дитячого вбрання як у міській, так і традиційній культурах. Тривалий час світський європейський одяг для дітей був зменшеною копією вбрання дорослих, і тільки в другій половині XVIII ст. з поширенням ідей Жан-Жака Руссо щодо виховання дитини, узгодженого з її природним розвитком, було звернено увагу на зручність дитячого одягу [29, с. 581]. Створення функціонального дитячого вбрання розтягнулося в часі, тому одяг дітей вищих верств суспільства ще довго підпадав під вплив основних напрямів моди [23, с. 15]. Наприклад, В. О'Коннор-Вілінська у своїх спогадах про 1890-ті роки писала, що до театру молоді дівчата вдягли модні рожеві сукенки з мереживом. Таке підліткове святкове вбрання викликало співчуття у М. Лисенка: «Бідні діти! Завинули їх у рибальські ятерини» [42, с. 282].

Прийнято вважати, що в традиційній сільській культурі українців не існувало спеціального дитячого одягу, і «він відрізнявся від дорослого лише розмірами» [53, с. 136]. Отже, дитяче вбрання – як міське, так і сільське – відображало основні принципи проектування та виготовлен-

ня вбрання для дорослих. Міський одяг для дітей змінювався, починаючи з другої половини XIX ст., під впливом модернізаційних процесів, які були пов'язані з науково-технічним прогресом та індустріалізацією. Водночас нові форми зручного спеціально розробленого дитячого вбрання з'являлися в країнах з розвинутою промисловістю, таких як Англія та США [40, с. 202], і досить швидко через рекламу в модних журналах поширювались в інші країни. Використання й виготовлення дитячого традиційного вбрання регулювалося ustalеними нормами звичаєвого права, які відображали світоглядні уявлення про дитину та її місце в соціальній структурі. Традиційний дитячий одяг, порівняно зі світським, мав перевагу в досконалішій вихідній моделі для повторення її в дитячому варіанті. Це пов'язано з тим, що народне вбрання для дорослих формувалося на основі принципів доцільності і зручності при виконанні всього комплексу господарських робіт, що не можна сказати про світський модний костюм привілейованих верств, який ще в другій половині XIX ст. був орієнтований на салонний стиль життя. Кожне соціокультурне середовище пропонувало певні вирішення дитячого вбрання, які відображали доросле розуміння світу дитини.

У другій половині XIX ст. розпочався процес дифузії українського традиційного одягу в соціокультурний простір міста. Це сталося завдяки тому, що був сформований соціальний прошарок української інтелігенції, яка взяла за мету свого життя поширення національної ідеї, що включала самоусвідомлення ідентичності, а згодом переросла в мету створення української державності. Цей рух розпочався як культурницька течія, яка проходила під впливом народницьких ідей просвітництва. Ядром цього процесу були нащадки козацької старшини, що одержали російське дворянство, проте зберегли у своїй пам'яті культурне переживання героїзму козацьких часів [30, с. 88]. Наприкінці XIX ст. в цей процес влилося широке коло міщанства, а на початку XX ст. – селянства, якому було дозволено перебувати на державній службі, отримувати чини без обмеження за соціальним станом [26, с. 2].

Важливо зазначити, що використання українського одягу в міському побуті, як правило, було можливим для частини

населення, ознайомленої з українською культурою ще з раннього дитинства через сім'ю, родичів, близьких друзів чи навіть через контакт із селянами, які перебували на службі чи в наймах. Олена Пчілка, яка виховала своїх дітей свідомими українцями [31], і сама росла в українській атмосфері, частиною якої було українське вбрання: «Українська мова й, так би сказати, українська етнографія була нашою природженою течією. А полтавська людність у ті часи зберігала, звичайно, усі українські особливості ще значно краще, ніж тепер. Багато особливостей у мові, співі, убранні, в побиті, що їх уповні треба тепер пізнавати в книжках, – уся та “котляревщина”, – була тоді жива, свіжа» [43, с. 22]. Родина Косачів була зразковою українською сім'єю, яка власним досвідом довела важливість наповнення українським змістом міського побуту [44].

Отже, використання народного вбрання в міському родинному житті не виникало спонтанно, цю традицію мав хтось започаткувати. Актуалізувати традиційний одяг як частину власних етнокультурних кодів було можливо серед осіб, які мали безпосередній контакт з носіями традиційного вбрання. Тому в спогадах українських діячів, які пропагували українську самосвідомість, часто описуються дитячі враження про контакти із селянами, а народний одяг опосередковано розкриває уклад їхнього життя. Старша донька Косачів О. Косач-Кривинюк, авторка збірки «Українські народні узори з Київщини, Полтавщини й Катеринославщини» (1928), у своїх спогадах виокремлює такий фрагмент зі свого дитинства: «На нижній сходинці ганку сидить жінка у вишиваній сорочці, зав'язана хусткою. У приполі вона тримає невеличку дитину, дівчинку, в самій вишитій сорочечці, підперезаній вузьким червоним пояском. Я якось не знаю, а почуваю, що та дитина, то – я, що то я бачила той двір того сонячного літнього дня. Одного разу я розказала сестрі Лесі про цю картину. Що стоїть у моїй пам'яті, і спитала, що то за двір. Вона мені сказала, що то я описую їй двір і ганок при домі Завадських на вулиці Завадських у місті Звягелі (так у нас у родині називали місто, офіційно називане Новоградволинським). <...> Жінка та була, як думала Леся, моя мамка Мотря Дяченко або нянька Килина, оби-

дві з містечка Миропілля» [33, с. 35]. До наших днів збереглася фотографія Ольги Косач у віці до 1 року, яку тримає на руках мамка Мотря Дяченко [47, с. 202]. Вони вдягнені в традиційний український одяг, на маленькій дворянці – вишита сорочка, підперезана крайкою.

Цей приклад добре ілюструє, як дитячі враження впливають на підсвідому сферу світосприйняття людини, тому ранній досвід включення в систему українських ідентифікацій через яскраві позитивні образи народного вбрання був характерним для багатьох визначних особистостей. Микола Галаган, який брав активну участь у громадсько-політичному житті України в 1890-х – на початку 1920-х років, пригадував: «З дитячих моїх років майже всі наші селяни носили сорочки власного виробу і чимало чоловіків ходило у “вибиваних” штанах, а жінки в будні носили “вибивані” запаски. У неділю старі жінки йшли до церкви в старовинного фасону одягах з намітками, які звисали з очіпків на спину» [20, с. 50]. Під час навчання в київській гімназії М. Галаган проймається спочатку «козакофільськими» настроями, які згодом переросли у свідоме українство. Усвідомлення української ідентифікації стимулює його до маніфестації своїх поглядів у зовнішності: «Я мусив мати “малоросійський костюм”. <...> На допомогу прийшла, звичайно, моя добра мати. Чоботи (хоч і не такі, як хотілось) я мав, “малоросійські” сорочки також мав, червоний пояс купив у Броварах, а на штани синьої матерії набрала мати» [20, с. 78].

Про своє сприйняття в дитячі роки українського вбрання як важливої візуальної частини української побутової культури згадує літературознавець С. Єфремов: «Любив парубків – між ними мав навіть своїх “героїв” – у чорних рясних свитках з широкими зеленими або червоними поясами. Любив рої дівчат з вінками на головах та цілими крамничками різнобарвних стрічок за плечима й намистами на шиї» [25, с. 193].

Отже, використання в міських практиках народного одягу було можливе серед частини населення, яка сприймала традиційну українську культуру як значиму особисто для неї. Так предмети побуту, зокрема вбрання, ставали візуальними символами, за допомогою яких відбувалася українська інкультурація. Це прин-

ципово новий напрям адаптації традиційного вбрання в урбаністичних практиках. В умовах сільської культури використання саморобного одягу було безальтернативним шляхом задоволення потреб життєзабезпечення, це створювало умовно «ідеальні» можливості для формування самобутньої культури з окресленими естетичними канонами. У міських реаліях вибір українського дитячого вбрання стає свідомим інструментарієм передачі української ідентифікації. При цьому відбувається важлива зміна рівнів системи відновлення етнокультурної самоідентифікації. У традиційній культурі одяг виконує репрезентативну функцію системи ідентифікацій, що включає зв'язки «родина – дитина – місцева громада», а нормативно-регулятивні правила використання вбрання також є «саморобними», тобто розробленими в певному населеному пункті, і охоплюють як загальноукраїнські принципи побутування вбрання, так і місцеві – локальні, що поширені в конкретному селі. Міська система побутування вбрання залучає народний одяг у нові відносини «родина – дитина – міська громадськість». Нормативно-регулятивні правила застосування народного одягу певною мірою зазнають впливу вимог до одягу, що сформувалися в середовищі, яке необхідно розглядати як особливий спосіб життя «із притаманними йому функціями, поведінковими моделями, свідомими стереотипами» [17, с. 21–22].

Традиційний дитячий одяг використовували в родинах, які пропагували українську культуру та були новаторами в створенні нової урбаністичної традиції його застосування. У своїх спогадах Людмила Старицька-Черняхівська звернула увагу на зародження урбаністичної традиції українського життя: «Наше покоління – виключне покоління: ми були першими українськими дітьми. Не тими дітьми, що виростили в селі, в рідній сфері, стихійними українцями, – ми були дітьми городянськими, яких батьки виховували вперше серед ворожих обставин свідомими українцями з сповитку. Нас було небагато таких українських родин; решта-ж нашої дитячої суспільності, з якою нам доводилось раз по раз здибатись, були змосковлені діти-паненята. <...> Ми балакали по-українськи, і батьки балакали до нас скрізь по-українськи; нас вбирали

дуже часто в українські вбрання. І звичайно і тим, і другим звертали ми на себе увагу, а разом з нею глум, посміх, кепкування, презирство. О, багато довелось прийняти нашим маненьким серцям гірких образ, незабутніх. То було не то, що нині. Тепер українська дитина вже має свою сферу, має на що опертися: ми були перші, у нас не було маненьких попередників» [48, с. 47]. Побутування українського одягу було можливе також у родинах, де зберігався безпосередній зв'язок із сільською культурою. Відомо, що поміщик П. Хитрово взяв за позашлюбну жінку Ю. Каменцеву (Юлію Хитрово), яка походила з простої селянської родини. За спогадами Н. Полонської-Василенко про дитячі роки в Києві в 1890-х роках, її приятелька Ольга Хитрово, донька Петра і Юлії Хитрово, завжди була вдягнена в українське вбрання [45, с. 128]. Імовірно, таке побутування народного вбрання в цій міській родині було можливе завдяки сільському вихованню матері Юлії, для якої традиційний одяг міг бути соціально близьким.

Поширення народного дитячого одягу відбувалося в двох напрямках: через зв'язок між поколіннями батьків і дітей усередині родин та шляхом виведення його з приватного в суспільне, публічне життя. У міських практиках традиційний дитячий одяг втрачає частину функцій, які він виконував у сільському використанні, та набуває нових, властивих світському вбранню. Оскільки на сьогодні немає спеціально розробленої системи функцій дитячого народного вбрання, пропонуємо використати загальну схему функцій одягу, яка включає етнічну, оберегову, обрядову, естетичну, статеву-вікову, соціальну, регіональну [53, с. 134; 41, с. 16; 49, с. 467].

Етнічна (національна) функція, яка є визначальною для будь-якого національного вбрання, у дитячому також зберігається, проте набуває нового інформативного наповнення, свідомого вираження української ідентифікації. Проте ця нова складова більше стосується інтерпретації вбрання дорослими, оскільки саме їхнє пояснення значення традиційного вбрання могло формувати таке інформативне його наповнення. Л. Старицька-Черняхівська так згадує підготовку до виходу в театр 1882 року: «День минав, як сон;

тільки вечора чекали ми. І коли ми вбирали наші українські убрання, нас охоплювало те почуття, яке мабуть стискало груди молодого лицаря, коли його вперше підперізувано лицарським мечем. Минули часи, давні часи! І сміх, і жаль бере, коли згадуєш тепер цю убогу дитячу демонстрацію, якою і ми ніби причинялися до великого діла. Вишивана сорочка і голосна українська розмова в театрі. Сердешні засоби! Але й вони відповідали тій глині, якою стуляє муляр одну до одної великі цеглини мурів» [48, с. 48]. Збереглася світлина 1882 року, на якій Л. Старицька сфотографована в українському строї, який міг бути святковим вбранням для відвідин театру [5]. У міському використанні народного вбрання часто простежується присутність еклектичного поєднання з елементами міського одягу. На фотографіях 1860–1880-х років трапляється комбінування кринолінових спідниць з компонентами народного одягу, що підкреслює можливість його реального побутування. На деяких світлинах, відзнятих як у салоні, так і під час відпочинку на природі, можна побачити традиційний український дитячий стрій [4]. Отже, вірогідно, що дитяче українське вбрання використовувалося як інструментарій створення українського образу через вдягання одягу з інформативною метою та як реальний святковий і буденний одяг.

Оберегова (талісманна, апотропічна) функція традиційного вбрання пов'язана з його магічними, насамперед захисними, властивостями, які мали важливіше значення для вбрання дітей молодшого віку. Оберегова властивість одягу передавалася під час загортання новонародженого в одяг батьків, як правило, сорочку [22, с. 78]. Давніша традиція полягала в закутуванні дитини в кожух, щоб вона в майбутньому була багатою [51, с. 5]. Персоніфікованим одягом, який не використовувався ніким раніше, було крижмо, у яке загортали дитину при хрещенні [15, с. 115], а вдягання першої сорочечки надіялося захисними і прогностичними властивостями [52, с. 55]. У подальшому магічна властивість вбрання використовувалася з метою нейтралізації навроченого дитині через обтирання її пеленою сорочки [13, с. 62]. До наших днів збереглася традиція не готувати наперед одяг ще ненародженій дитині, обмежувачись

мінімально необхідними речами при пологах, щоб через вбрання не наврочити біди [14, с. 84; 36, с. 146]. Нині немає достовірної інформації, наскільки ці обряди чи їхні залишки були поширені серед носіїв міської культури в означений період, найімовірніше, їхнє дотримання залежало від індивідуального ставлення до обрядів, прикмет, забобонів. У Музеї Лесі Українки зберігається дитяча сорочка, вишита Лесею спеціально для її похресника Михайла Кривинюка, сина її сестри Ольги Косач-Кривинюк [3]. У вишитій льолі сфотографований Юрко Старицький на світлині 1881–1882 року [7]. Поступово на початку ХХ ст. в міському використанні зникає оберегова функція в дорослому вбранні з одночасним посиленням естетичної [28; 37]. Можна сказати, що дитячий український одяг ставав духовним оберегом для частини національно свідомої інтелігенції.

Обрядова функція дитячого вбрання була значно менш впливовою, порівняно з дорослим одягом, що пов'язано з невиразним соціальним статусом дитини. У міських практиках обрядова функція дитячого традиційного вбрання поступово переходила в символічний вимір, дедалі більше набуваючи світського характеру інформаційного навантаження вбрання. У традиційному українському строї дорослих послаблювалась обрядова функція зі збереженням святкової [38, с. 109]. Так, у родині Старицьких і Лисенків на Великодні свята дівчата намагалися бути в «білих сукнях на перший день або в українському» [42, с. 276], що свідчить про рівноцінність загальноєвропейського та традиційного вбрання для святкування Великодня в цих сім'ях, які були публічними родинами. Якщо сільське побутування дитячого вбрання пов'язувалося з календарно-обрядовим циклом, то в місті з'явилися альтернативи культурного життя – театр та літературно-мистецькі заходи. На таких вечорах намагалися створювати необхідну атмосферу, зокрема і шляхом демонстрування українського вбрання. Так, традиція вшанування пам'яті Т. Шевченка, започаткована серед свідомої молоді й підтримана старшим поколінням, перейшла в дитячий світ: 1883 року в оселі Ольги Цвітківської відбулося шевченківське свято для дітей [21]. Важко переоцінити значення цієї

нової урбаністичної традиції та її вплив на українську духовність, до того ж відбувалося формування української ідентифікації через використання вбрання. Український клуб, який був легалізований з 1908 року, став місцем проведення дитячих ранків, новорічних свят з ялинкою, колядуванням, маскарадами [50, с. 14]. Збереглася фотографія учасників дитячого свята з ушанування пам'яті Т. Шевченка в Українському клубі 1909 року [9]. Усі 19 дітей (від 3 до 12 років) вдягнені в традиційне українське вбрання. О. Константинівська, досліджуючи етнографічну діяльність Олени Пчілки, звернула увагу, що цю гуртову світліну вона друкувала кілька років поспіль у дитячому журналі «Молода Україна» – у 1911 та 1912 роках [32, с. 189]. Напевно, це робилося з метою утвердження зовнішньої моделі вбрання для українського дитячого тематичного свята. Такі практики не тільки залучали народний дитячий одяг до тогочасного українського життя в контексті обрядової культури, але й інтегрували його у світське використання.

У міських практиках виникає нова інформативно-мистецька функція традиційного українського одягу, який підпадає під сценічні інтерпретації. Використання народного вбрання в дитячому домашньому театрі відбивало практику дорослих, яку діти завжди моделюють при організації свого дозвілля. Збереглася світлина, на якій зображено двох дітей 10–12 років в українських костюмах під час домашнього спектаклю в Косачів [47, с. 555]. Усі компоненти строю на одній з дівчат відповідають святковому одягу селян: орнаментована стрічка на голові, вишита сорочка, керсетка, спідниця з кубового ситцю в дрібний малюнок, по низу оздоблена темною стрічкою або нашитою обшивкою з контрастної тканини, поверх спідниці – темний фартух з нашитою бейкою по низу, на шії – разки намиста. У вбранні другої дівчини простежуються елементи еkleктики: модна спідниця, імовірно, з шовкової тканини з характерним блиском, та білий фартух, який, найвірогідніше, є частиною домашнього вбрання. На другій світліні зображена група дітей з аматорської постановки «Наталки Полтавки» в маєтку Требінського [10], який колись належав Михайлу Старицькому. Серед дітей – Ірина Стешенко, внучка М. Ста-

рицького, дочка Костянтина Аркадійовича Требінського, та діти його службовців. На цій світліні частина героїв представлена в сценічній формі, що нагадує принцип стилізації під час народних святкових дійств, коли одяг втрачає своє щоденне значення і набуває нового маскарадно-карнавального змісту під час обряду «водіння Кози» на Василя чи вертепу на Різдвяні свята [19, с. 98]. В образах передаються важливі знаки статусності дорослого одягу: вінок у Наталки, хустка в Терпелихи, смушева шапка в Петра. Частина одягу могла бути взята в місцевих селян. Отже, важливо зауважити, що в міському побутуванні народного вбрання він міг виконувати інформативно-мистецьку функцію як сценічний одяг, що відбивало дитячу гру в дорослий театр.

Естетична функція дитячого одягу повною мірою реалізовувалася у святковому вбранні. Естетичні якості українського вбрання високо оцінювались як мистецьке явище із самостійним стилістичним оформленням в широких колах [35, с. 122], це насамперед стосується виробів з вишивкою. Українська сорочка, приміром, була гідним подарунком, який презентував українську культуру. Відомо про дарування української сорочки цесаревичу Олексію, яку вишила для нього міщанка з Миргорода, а дружина історика І. Лучицького виготовила власноруч сорочку і шаровари, підбрала червоний пасок для маленького сина французького приятеля чоловіка, який приїхав з дружиною до нього на гостину [18, с. 116]. Ці приклади засвідчують досвід використання українського дитячого одягу як репрезентанта української культури, яка мала високий художній рівень створення національної естетики. Оригінальні стилістичні вирішення традиційного вбрання українців високо оцінювали за кордоном. На виставці кустарних виробів у Нью-Йорку 1913 року «красувався пишній дитячий костюмчик та сила інших дрібних речей, які давали повну картину багатства народних вишивок і орнаментики» [46, с. 95]. Високі естетичні якості українського вбрання послужили підґрунтям для його розвитку за радянських часів, для створення народного напрямку в проектуванні одягу. Естетична функція забезпечила використання українського вбрання в місті як святкового одягу.

**Міське вбрання дітей
до п'яти років.
Світлина Леоніда Гопка.
1912 р. З родинного архіву
О. Черноусової (м. Київ)**

**Українське дитяче вбрання
в родинях інтелігенції.
Світлина чотирнадцятирічної
Людмили Старицької. 1882 р. МВДУК**

**Українське дитяче вбрання в родинях
інтелігенції. Світлина десятирічної
Вероніки Старицької.
1910 р. МВДУК**

Міське вбрання дітей до п'яти років. Світлина Володимира Гопка. 1904 р. З родинного архіву Черноусових (м. Київ)

Українське дитяче вбрання в побуті киян. Світлина Ф. Г. Третьяка з дітьми Раїсою, Георгієм та Лідією. 1920-ті рр. З родинного архіву І. Тихонової (м. Київ)

Українське дитяче вбрання в побуті киян. Світлина Раїси, Георгія та Лідії Третьяків. 1925 р. З родинного архіву І. Тихонової (м. Київ)

Статеві-вікова функція дитячого одягу в традиційній культурі відображала готовність дитини виконувати господарчу роботу [53, с. 136]. До 5–6 років не було поділу одягу за статтю, єдиним видом вбрання слугувала довга сорочка [22, с. 79]. У записах Ю. Павловича початку ХХ ст. зазначено: «Сорочка для хлопчика шиється в 2 пілки і довга, майже до п'ят, і так він ходив аж поки не скаже, щоб йому пошили штанці (приблизно в 5 років) <...> Крій жіночої сорочки, як у дорослих так і у маленьких дівчат однаковий, тільки вона ширша і вища. <...> Дівчаткам шують (сорочки) уставками, щоб були кращі» [1, арк. 1–2]. Отже, незважаючи на спільний вид одягу для хлопців і дівчат, у сільському вбранні застосовували різний крій. У світській традиції в другій половині ХІХ ст. одяг для дівчаток і хлопчиків до цього віку мав уніфікований вигляд платтячка, як правило, з «лежачим» коміром, оздобленого бантом та оборками, до якого вдягали панталони [16, с. 10]. Перші бриджі з'явилися в Америці в 1860-х роках, а в Європі, починаючи з 1879 року, став популярним хлопчачий матроський костюм з бриджами [40, с. 202], який, власне, позначав статеве розрізнення. Можливо, гендерне позначення у вбранні для дітей молодшого віку розпочалося на території України при вдяганні традиційного українського вбрання серед носіїв міської культури. М. Вілінська-Маркович (Марко Вовчок) у листі до чоловіка О. Марковича 1857 року писала, що свого чотирирічного сина вона вдягла як справжнього козака – у червоні шаровари, заправлені в чобітки [24, с. 36; 39, с. 23]. На 29 фотографіях міських дітей віком від 1 до 16 років у народному вбранні можна побачити, що одяг поділявся на дівчачий та хлопчачий [44, с. 111–112]. На світліні 1855–1856 років український стрій шестирічної Ольги Драгоманової складається з віночка, намиста, картатої спіднички, аналогічні дівчачі символи наявні на світлинах шестирічної Людмили Старицької (1874), яка до того ж вбрана в керсетку, трирічної Оксани Старицької (1878), а Юрко Старицький зафіксований у сорочці для немовляти хлопчачого крою [7]. Водночас на світлинах дітей у міському одязі можна побачити використання дівчачого одягу серед хлопчиків від 1 до 5 років.

На фотографіях, що належать родині Черноусових, зафіксовано хлопчика в дівчачій сорочці (1904) та хлопчика у віці до 2-х років у дівчачому платтячку (1912). На світліні 1926 року з архіву О. Пустовалової сфотографований хлопчик 3-х років у дівчачій сукні і з бантом на голові, що підтверджує випадки нехтування статевим розмежуванням у міському одязі дітей молодшої вікової групи, незважаючи на те що, починаючи із середини ХІХ ст., виникла тенденція вираження статі в європейському дитячому вбранні.

Під соціальною функцією вбрання прийнято розуміти позначення в одязі статусу його власника [53, с. 136], насамперед матеріального стану. Під час навчання в 3-й Київській гімназії М. Галаган став свідком етнокультурного протистояння між його товаришем Чупринкою, сином заможного козака, і міськими гімназистами: «Його батько [Чупринки] Оврам приїздив інколи до Києва відвідувати сина. Приїздив одягнений у жупан, з клучком: зовсім не “по-панському”. Це давало привід декому із його товаришів до різного роду, хоч і жартівливих, але трохи насмішкуватих зауважень, бо “непанська” постать батька нібито мусила понижувати й гідність його сина. І тут Чупринка з усією своєю нестриманістю й безоглядністю починав не оборонятися, а просто нищити (не фізично, звичайно!) свого противника. В числі аргументів наводив він також і той, що батько його і він сам є козак з діда-прадіда. Ця свідомість високої гідності свого козацького стану не тільки заїмпонувала мені у високій мірі, але просто мене захопила» [20, с. 77]. Цей конфлікт демонструє типове соціальне випробування, через яке доводилося проходити людині, яка обирала власну українську ідентифікацію, особливо якщо вона виражала її через зовнішній вигляд та мову. Л. Старицька-Черняхівська описує соціальне прочитання українських маркерів серед «київської quasi-інтелігенції російської» 1880-х років: «Я пам'ятаю, як з сестрою гуляли ми якось в Ботанічному садку, звичайно в українському вбранні, балакали між собою по-українськи. Нас взяли на глум; зчинилася гидка сцена: діти, а за ними й завжди однаково розумні бонни та няньки почали глузувати з нас, з нашого вбрання, з нашої “мужицької” мови» [48, с. 48]. На світліні, зробленій у

салоні Володимира Висоцького 1874 року, зображено 6-річну Людмилу Старицьку в українському вбранні [12]. На фотографії 1878 року Оксана Старицька вдягнена в українську сорочку з вишитим подолом, який виглядає з-під спідниці з фартуш-ком-запаскою, на шиї 3-річної дівчинки кілька разків намиста, а волосся зафіксовано стрічечкою [11]. Спомини Людмили Михайлівни доводять, що український одяг мав не тільки символічний вимір, а й виконував утилітарну функцію реального одягу, який був задіяною частиною гардеробу. При цьому слід зафіксувати випадки недоброзичливого ставлення до нього з боку панівної верстви киян, які вбачали в традиційному українському строї соціально нижчу сільську ідентифікацію. Загострення такого етнокультурного протистояння поступово зменшувалося з поширенням демократичних поглядів серед широкого міського загалу. Трактання соціального статусу українського вбрання дітей інтелігенції залежало від ціннісних орієнтацій суспільства. Народний одяг слугував виразником єдності із селянством, соціальне становище якого було низьким [54, с. 114], проте використання серед передової творчої інтелігенції змінило його інформативний статус, вивівши його із сільської ідентифікації в загальноукраїнську етнокультурну ідентифікацію.

Регіональна функція вбрання властива і дитячому народному одягу, оскільки він повторював дорослий. Регіональна специфіка проявляється в таких характеристиках вбрання: матеріал, крій, конструктивно-декоративні елементи, оздоблення, колір, орнамент і топографія його розташування, вид вбрання, доповнення до нього, манера носіння [34, с. 19; 38, с. 106]. Утворення етнорегіональних комплексів слугувало певною географічною ідентифікацією народного вбрання. Особливістю міського життя, порівняно із сільським, є високий показник міграційних процесів. Так, за переписом 1874 року корінних киян було зафіксовано лише 27,93 %, а за переписом 1897 року кількість населення Києва, порівняно з 1874 роком, збільшилася вдвічі за рахунок мігрантів з інших губерній [27, с. 195–196]. До Києва прибували вихідці з різних етнографічних регіонів України. Використання традиційного одягу з характерними рисами певної

місцевості сприяло розвитку традиційного вбрання. Це було позитивне явище, яке забезпечило високий рівень варіативності ознак одягу. Відомо, що локальні комплекси вбрання «оберігали український костюм від перетворення на своєрідний однострой, реальною загрозою чого була обмежена кількість типів крою та матеріалів для одягу» [53, с. 134–135]. Регіональні ознаки традиційного дитячого одягу найвиразніше проявлялися в оздобленні сорочки, яка є головним репрезентантом українського строю. На фотографії 1855 (1856) року зображена 6-річна панянка Ольга Драгоманова в українському вбранні, у вишитій сорочці білим по білому, що характерно для Полтавщини [6]. На світлині 1876–1878 років Лариса Косач убрана в одяг з усіма компонентами волинського дитячого вбрання [47, с. 154]. Микола Косач зображений на фотографії 1896 року в полтавській сорочці [47, с. 138]. На гуртовій світлині 1910 року діти вбрані в святковий одяг, характерний для Середньої Наддніпрянщини [9]. Збереглася фотографія із зображенням дітей із Західної України, яких загубили батьки під час Першої світової війни [8]. Проживаючи в київському притулку, який був організований завдяки старанням Л. Старицької-Черняхівської, вони носили народне вбрання, яке було поширене на Київщині.

Отже, у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. почалося використання українського традиційного вбрання в побуті міської інтелігенції, яка свідомо вводила в повсякдення дітей український одяг з метою виховання в національному дусі. Ця тенденція не була масовою серед мешканців Києва, вона мала швидше характер субкультурного явища на початку свого існування. Проте її вплив був значущим, оскільки сформувалася нова урбаністична традиція використання українського вбрання. У міських практиках відбулася трансформація функцій дитячого одягу, які він виконував у сільській культурі. Етнічна функція доповнилася свідомим вираженням української ідентифікації, а оберегова значно послабшала за рахунок раціонального ставлення до ролі вбрання. Обрядова функція перейшла у вимір святкової. У міському використанні статеві-вікова диференціація простежується в одязі всіх вікових категорій. Соціальна функція виражала не так матеріальний

достаток носія українського вбрання, як духовний зв'язок із сільською культурою, що ставало приводом для етнокультурного неприйняття такої позиції з боку частини проімперськи налаштованого населення. У міському побутуванні регіональна функція традиційного вбрання дещо розвивається, переходячи з локального в загальноукраїнський вимір.

Джерела та література

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, ф. 39-1, од. зб. 4, 49 арк.
2. Архів Музею видатних діячів української культури (далі – Архів МВДУК), ММС КН-1110, Фо-247.
3. Архів МВДУК, МЛУ КН-905, М-19.
4. Архів МВДУК, ММС КН-1040, Фо-177; ММС КН-2425, Фо-1520; ММС КН-1166, Фо-302; ММС КН-2422, Фо-1517.
5. Архів МВДУК, ММС КН-1045, Фо-182.
6. Архів МВДУК, ММС КН-1054, Фо-191.
7. Архів МВДУК, ММС КН-1054, Фо-191; ММС КН-2417, Фо-1512; ММС КН-1201, Фо-337; ММС КН-1110, Фо-247.
8. Архів МВДУК, ММС КН-1064, Фо-201.
9. Архів МВДУК, ММС КН-1065, Фо-202.
10. Архів МВДУК, ММС КН-1160, Фо-296.
11. Архів МВДУК, ММС КН-1201, Фо-337.
12. Архів МВДУК, ММС КН-2417, Фо-1512.
13. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация / В. Білецька. – Київ, 1927. – 67 с.
14. Борисенко В. Обряди перших років життя людини / Валентина Борисенко // Народна культура українців: життєвий цикл людини. Історико-етнологічне дослідження : у 5 т. – Київ : Дуліби, 2008. – Т. 1 : Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. – С. 82–95.
15. Босий О. Знакові функції тканини в звичаєво-обрядовій сфері українців (семантичні паралелі «крижмо» – «саван») / Олександр Босий // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – № 4. – С. 114–117.
16. Васильев А. Детская мода Российской империи / Александр Васильев. – Москва : Альпина нон-фикшн, 2013. – 232 с.
17. Верменич Я. Соціокультурні параметри урбаністичних процесів в Україні: теоретико-методологічні проблеми / Ярослава Верменич // Джерела локальної історії. Культурний побут городян XVIII – першої половини ХХ ст.

36. наук. пр. – Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2013. – С. 15–23.

18. Вільшанська О. Л. Повсякденне життя міст України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: європейські впливи та українські національні особливості / Оксана Леонідівна Вільшанська. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. – 172 с.

19. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис / Олекса Воропай. – Київ : Оберіг, 1993. – 592 с.

20. Галаган М. З моїх споминів / Микола Галаган. – Київ : Темпора, 2005. – 656 с.

21. Гнатенко В. «Український національний скарб» (До 200-річчя з дня народження Т. Шевченка) [Електронний ресурс] / В. Гнатенко // Шевченкознавчі студії. – 2012. – Вип. 15. – Режим доступу : nbuv.gov.ua/j-pdf/Shhs_2012_15_20.pdf.

22. Гурошева Н. Традиційний український дитячий одяг / Наталія Гурошева // Народна творчість та етнографія. – 1995. – № 1. – С. 77–82.

23. Данчук О. В. Культурный капитал детства российского дворянина XVIII–XIX веков : автореф. дис. ... канд. культурологии : спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Данчук Ольга Васильевна. – Санкт-Петербург, 2015. – 22 с.

24. Екельчик С. Человеческое тело и национальная мифология: некоторые мотивы украинского национального возрождения XIX века / Сергей Екельчик // Ab Imperio. – 2006. – № 3. – С. 23–54.

25. Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади) / Сергій Єфремов. – Київ : Темпора, 2011. – 792 с.

26. Закон 5 жовтня про полегшення сільським сословіям // Рідний край. – 1906. – № 41. – С. 2.

27. История Киева : в 3 т., 4 кн. – Киев : Наукова думка, 1984. – Т. 2. – 464 с.

28. Калакура Я. С. Предметы одежды [Електронний ресурс] / Я. С. Калакура // Історичне джерелознавство. – Режим доступу : http://libfree.com/115409602_istoriyapredmeti_odyaga.html#626.

29. Кибалова Л. Иллюстрированная энциклопедия моды / Л. Кибалова, О. Гербенова, М. Ламарова. – Прага : Артгя, 1986. – 608 с.

30. Кожухар Л. Український інтелігент другої половини ХІХ – початку ХХ століття : крізь призму приватного життя / Любова Кожухар // Наукові записки Тернопільського національного пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Серія «Історія». – 2013. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 86–100.

31. Коляда І. Роль народних традицій у формуванні феноменальності родини Коса-

чів / Ігор Коляда // Матеріали VII–VIII наукових семінарів «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.». – Київ : МВДУК, 2013. – С. 64–73.

32. *Константинівська О.* Діяльність Олени Пчілки в Київському Українському Клубі / Оксана Константинівська // Матеріали VII–VIII наукових семінарів «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.». – Київ : МВДУК, 2013. – С. 183–194.

33. *Косач-Кривинюк О.* Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1970. – 927 с.

34. *Косміна О.* Регіональна символіка традиційного вбрання українців (до проблем класифікацій) / Оксана Косміна // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – 2007. – № 23. – С. 18–23.

35. *Крижановський Б.* Вивчення народного мистецтва в етнологічних дослідках / Борис Крижановський // Етнографічний вісник. – 1927. – № 43. – С. 118–125.

36. *Маєрчик М.* Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз обрядів українського родинного циклу / Марія Маєрчик. – Київ : Критика, 2011. – 327 с.

37. *Макарчук С. А.* Етнографія України : навч. посіб. [Електронний ресурс] / С. А. Макарчук // Світ. – 2004. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/part11/1101.htm.

38. *Макогін Г.* Соціальні функції українського народного вбрання: аксіологічний аспект / Ганна Макогін // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – 2012. – № 24–25. – С. 105–110.

39. *Марко Вовчок.* Твори : у 7 т. / Марко Вовчок. – Київ : Наукова думка, 1967. – Т. 7. – Кн. 2. – 599 с.

40. *Нанн Д.* Історія костюма. 1200–2000 / Джоан Нанн. – Москва : Астрель ; АСТ, 2003. – 343 с.

41. *Ніколаєва Т.* Історія українського костюма / Тамара Ніколаєва. – Київ : Либідь, 1996. – 176 с.

42. *О'Коннор-Вілінська В.* Лисенки й Старицькі / Валерія О'Коннор-Вілінська //

Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Київ : Музична Україна, 2003. – Т. 1. – С. 249–298.

43. *Олена Пчілка.* «Золоті дні золотого дитячого віку...». Автобіографічний нарис / Олена Пчілка. – Київ : Веселка, 2011. – 79 с.

44. *Олійник М.* Вираження української ідентифікації в міському одязі (на прикладі життя родин Драгоманових і Косачів) / Марина Олійник // Народна творчість та етнологія. – 2014. – № 4. – С. 105–114.

45. *Полонська-Василенко Н.* Спогади / Наталія Полонська-Василенко. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2011. – 591 с.

46. *Резн-енко В.* Украинские кустарные изделия за границей / В. Резн-енко // Украинская жизнь. – 1913. – № 12. – С. 95–96.

47. *Скрипка Т.* Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура / Тамара Скрипка. – Київ : Темпора, 2013. – 656 с.

48. *Старицька-Черняхівська Л.* Двадцять п'ять років українського театру. (Спогади та думки) / Людмила Старицька-Черняхівська // Україна. – 1907. – Т. 4. – С. 44–95.

49. *Стельмашук Г.* Українське національне вбрання / Галина Стельмашук // Українське народознавство. – Київ : Знання, 2006. – С. 465–518.

50. Теревені // Рідний край. – 1910. – № 34. – С. 14–15.

51. *Чубинский П. П.* Родины и крестины / Павел Платонович Чубинский // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. – Санкт-Петербург, 1877. – Т. 4. – С. 1–47.

52. *Щербак І.* Діти у народній термінології: лексика і символіка / Інна Щербак // Народна культура українців: життєвий цикл людини. Історико-етнологічне дослідження : у 5 т. – Київ : Дуліби, 2008. – Т. 1 : Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. – С. 50–59.

53. *Щербій Г.* Символіка народного костюма / Григорій Щербій // Українська минувшина / Григорій Щербій. – Київ : Либідь, 1993. – С. 133–138.

54. *Щербій Г.* Символіка народного костюма / Г. Щербій, Н. Гурошева // Українці. Історико-етнографічна монографія : у 2 кн. – Опішне, 1999. – Кн. 2. – С. 97–120.

SUMMARY

The questions of Ukrainian children's clothes in urban realities are considered in the article. Attention is paid to the peculiarities of the existence of secular urban children's clothes and rural folk children clothing. It is shown that in each socio-cultural environment children's clothes has repeated the pattern of adult's clothing.

It is determined that the usage of traditional clothing for children in the city conditions should be regarded as a special process containing the characteristic features of the existence of both, urban and folk

clothing. The use of traditional children's clothes among the urban Ukrainian intelligentsia is investigated. It is determined that such existence was possible in the families where the upbringing of Ukrainian identity was an important trend of personality formation. The specific examples of integration into Ukrainian culture in childhood through the contacts with the carriers of the national clothing are put.

The changes of traditional children's clothing functions in new urban socio-cultural space are investigated. The facts of Ukrainian costume as children's stage clothes, which carried out a new informative and artistic function, are fixed. The origin of new urban tradition of folk children's clothes usage is proved putting the specific examples.

Keywords: Ukrainian clothing, children's clothes, urban life.